

գործածակամ է «սրամսկրիպտ» - հնչյունադարձում» ձևը, որի էությունն է օտարալեզու բառի հնչյունային փոխադրումը բարգմանող լեզու: Եթե բարգմանիշն օգտվեր այս ձևից, ապա կգործածեր «քրոլը». ձևը, սակայն բարգմանելով ոռութենից՝ նա օգտագործել է «սրապլեր» բառը, ընդունին՝ ծանոթագրությամբ նույնպես չմերկայացնելով նաև տեսակը, մինչդեռ հայերեմում կա «տուկանակիր նավ» նկարագրական համարժեքը, որը կարող է լավագույն փոխարինել «տրապլեր»-ին: Անգլերեն “trick” բառը ոռութենին բարգմանվամ է «trio», իսկ հայերեն՝ «հնարք, աճպարարություն»: Թարգմանիչը գործածել է «տուկային» բառը (էջ 55), մինչդեռ կարելի էր օգտագործել «աճպարարություններով լի կինոկադրեր» ձևը:

Սահմանափակվելով վերոբերյալ օրինակներով, որոնք կրկին հավաստում են այն ճշմարտությունը, թե բնագրից կատարված բարգմանությունն անհամենատ բարձր արժեք կարող է լինել, քան միջնորդավորված բարգմանությունը, այնուամենայնիվ, հարկ է ընդգծել, որ Ռ. Արամյան բարգմանիշը հաջողել է հայերեն բարգմանական տարրերակում լիովին հաղորդել ֆոլքներյան պատմվածքի հակապատերազմական շունչը, իսկ հերոսների երկխոսություններն այնքան կենդանի և ճշգրիտ են բարգմանված, որ ընթերցողի հիշողության մեջ անմիջապես հստակ ամրագրվում են անգիրացի և ամերիկացի զինվորների ու սպաների կերպարները, որոնց համընդհանուր տրամադրությունն ու պատերազմի հանդեպ վերաբերմունքը լիովին արտահայտված են հետևյալ խորություն: «Ահա թե ինչով են զվարձանում, - խոսակցության մեջ մտավ երրորդը: - Ուրեմն, կամաց օժանդակ գործերին ավելացրել են նաև այս մանկական ծովային ջոկա՞տը: Աստված իմ, այ թե ինչարություն գործեցի օդաչու դառնալով: Եվ որքան ստեր էին փշում այս պատերազմի մասին»: (էջ 14)

Ու. Ֆոլքների «Լրիվ շրջադարձ» պատմվածքի հայերեն բարգմանությունը կարևոր շրջադարձ էր հայ իրականության մեջ ֆոլքներյան երկերին անդրադառնալու տեսանկյունից, ուստի և բարգմանության փաստն ինքը կարևոր գրապատմական արժեք է:

Մեր ուսումնասիրությունները և որոնումները ցույց տվեցին, որ այս գրքույկի երատարակությունից հետո գրեթե 20 տարի ֆոլքներյան երկերի այլ հայերեն բարգմանություն չի տպագրվել: 1984 թ.-ին լույս տեսավ «20-րդ դարի արտասահմանյան արձակ» ժողովածում, ուր տեղ գտան Ու. Ֆոլքների չորս պատմվածքները: 1990 թվականին «Գարուն» ամսագրում տպագրվեց «Անդին» պատմվածքը (բարգմանիշ՝ Շուշանիկ Ավագյան): Ժամանակագրությունը պահպանելու նպատակով նշեմք, որ այնուհետև 1991 թթ. «Ապոլոն»-ը իրատարակեց «Չոր սեպտեմբեր» պատմվածքների ժողովածում (բարգմանիշ՝ Շ. Ավագյան): 1992 թթ. լույս տեսավ «Արջը» գիրքը, որն ընդգրկում է «Արջը» վիպակը (բարգմանիշ՝ Ս. Սկրտչյան), «Հին մարդիկ» պատմվածքը (բարգմանիշ՝ Գ. Դալլարյան) և «Հավելված. հատվածներ հարցագրույցներից» (որութենից բարգմանել է Ն. Դավթյանը): Գրքի սկզբում զետեղված է հակիմ վերլուծական նախարան՝ «Այգեր Մար-Քեզլինի կյանքի երեք փուլերը» (հեղինակ՝ Ս. Սկրտչյան): Գրքի վերջում կան համառոտ ծանոթագրություններ: 2000 թթ. իրատարակվեց Ու. Ֆոլքների «Սարթորիս» վեպի բարգմանությունն առանձին գրքով (բարգմանիշ՝ Դ. Համբարձումյան): 80-ական թվականներից սկսած այս վերջին բարգմանությունները կատարվել են բնագրից: Այնուհետև հետագա բոլոր տարիներին և մինչ այսօր ֆոլքներյան մի շարք պատմվածքներ և վեպերից հատվածներ բարգմանարար տպագրվել են «Գարուն» և «Նոր-Դար» ամսագրերում: Ուստի կարելի է արձանագրել, որ վերջին տասնամյակները բնումնակրք են եղել Ու. Ֆոլքների հայերեն բարգմանությունների համար, որոնց գրական գեղարվեստական արժեքի բացահայտումն առավել ծավալում ու մանրակրկիտ ուսումնասիրության խնդիր է:

1. «Когда наст упает ночь.» Рассказ. Пер. О. Холмской. – В кн. «Американская новелла 20-ого в.» М., 1934, стр. 195-216.
2. «Писатель у себя дома.» Рассказ. Пер. Вал. Стенича. – «Лит. Современник», 1935, №10, стр. 103-114. «Под бедой». Пер. Ю. Савельевой – «За рубежом» 1936, № 21, стр. 481, 498-499.
3. «Летчики» (Отрывок из романа «Рысь») Пер. Ю. Савельевой – «За рубежом», 1937, № 23, стр. 529, 546-547.
4. «Два солдата», – «Америка» 1946, № 10, стр. 66-69.
5. Ու. Ֆոլքներ, «Լրիվ շրջադարձ», բարգմ. Ռ. Արամյան, «Հայաստան» իր. Եր., 1965 /այսուհետև բոլոր օրինակներն այս գրից/:
6. «Полный поворот кругом.» Рассказ. Пер. Е. Гольштейн и Б. Изакова. – «Москва», 1960, № 2, стр. 97-120.
7. «20-րդ դարի արտասահմանյան արձակ», հ. 1, Երևանի Համալսարանի իրատարակություն, Եր., 1984, էջ 329-384.
8. Ու. Ֆոլքներ, «Սարթորիս», 2000 թ. վեպ, բարգմ. Դ. Համբարձումյան, Երևան, «Նոր-Դար» իր., 344 էջ:
9. «Արիսոն», Արիսոնը», վեպ, հատվածներ, բարգմ. Ս. Սկրտչյան, «Նոր-Դար», 1996, № 3-4, էջ 116-141, 1998, № 2, 3, 4, 1999, № 1, էջ 157-164:
- «Սարթորիս» վեպ, հատվածներ, բարգմ. Դ. Համբարձումյան, «Նոր-Դար» 1998, № 3, 4, էջ 227-236, էջ 105-110:

ԹԱՏԵՐԱԳԵՏ - ԱՐՁԱԿԱԳԻՐ ՄԻՔԱՅԵԼ ՍԱՆՎԵԼՅԱՆԻ ՆՈՐԱՎԵՊԵՐԻ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՌԱՆՋԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վարդուիի Խաչատրյան

Սիրայել Մանվելյանը հայտնի է որպես դերասան, բատերագետ և արձակագիր: Ժամանակակիցների վկայությամբ նա իր խառնվածքով կերտվածքով անհատականության ընդգծված ու տիպիկ մարմնացում է, որի շղարձակումները համամասնորեն շնորհարաշխվել են մի եռավագանության մեջ, որոնք հանդիս են եկել այնպիսի ծովով միասնությամբ, որ չեն կարող ասել, թե որտեմ անգիրացի և ամերիկացի զինվորների ու սպաների կերպարները, որոնց համընդհանուր տրամադրությունն ու պատերազմի հանդեպ վերաբերմունքը լիովին արտահայտված են հետևյալ խորություն. «Ահա թե ինչով են զվարձանում, - խոսակցության մեջ մտավ երրորդը: - Ուրեմն, կամաց օժանդակ գործերին ավելացրել են նաև այս մանկական ծովային ջոկա՞տը: Աստված իմ, այ թե ինչարություն գործեցի օդաչու դառնալով: Եվ որքան ստեր էին փշում այս պատերազմի մասին»: (էջ 14)

Այդ կերպարները խոտացրել են ոչ միայն ժամանակի սոցիալ-պատմական հարաբերությունները, սպառական ու հասարակական գործումները՝ գաղափարական հականության մարդու հոգեկան բարդ դրաման, նրա ճակատագիր անորոշությունը, սոցիալական անարդարության պատճառով պարտադրված կորուստները, ապագայի հանդեպ ունեցած անորջների խորտակումը.

Մ. Մանվելյանն իր մանր կտավի ստեղծագործություններում հանդես է բերել հոգեբան գրողի նուրբ դիտարկումները: Հերոսներն ընտրված են կյանքի հատակում գտնվող մարդկանց միջավայրից, պատահական հանդիպումների կյանքընթացային հնարանքի գործադրումնով, որի արդյունքում գրանցվել են արտաստվոր ճակատագիր, վարդուրաբար և անսպասելի վախճան ունեցող հերոսները: Դրանք ոգեկոչվել են որպես կերպար՝ ունենալով իրենց յուրակերպությունն ու անորոշ ճակատագիրը:

Ի տարրերություն հայ նորավեպի ներկայացուցիչների՝ Նար-Դոս, Գրիգոր Զոհրապ, Զավել Եսայան, Ստեփան Զորյան, Մ. Մանվելյանը իր ստեղծագործությունների մուտքի տեսարանը «չի լիցքավորում» է տյուդապային տրամադրող պատճառաբանություններով, այլ ուղղակի փաստարկում է իրավիճակը. այսպես, օրինակ՝ «Մի մութ, նեղ գետնահարկ սենյակ էր. խոնավությունից բորբոսն պատերից գերեզմանային սառնություն էր փչում», «Խոսի վրա պառկած էր մոտ 13 տարեկան մի տղա՝ վարարված ծվեն-ծվեն եղած վերաբկուի մեջ: Նրա ուսների մոտ, ծեռները ծնկներին հենած, գլուխը վարարված ծվեն-ծվեն կամ՝ «Նա ոչինչ չէր բողել: Ոչ ոքի ոչ մի խոր շասաց: Երեկոյան մոտ էր, որ նատեց մակույկը և սկսեց բիավարել դեակի բաց ծովը և էլ չվերադարձավ!» («Գաղտնիք»):

Հայ գրականության պատմության մեջ Միրայել Միքայելյանը իր հետքն է բողել որպես գրող: Թեև իր կյանքի վերջին շրջանում ավելի շատ դերասան էր, քան գրող, բայց իրատարակած ստեղծագործությունները բավարար իմք են տպական ասելու, որ նա ժամանակակին հայտնի է եղել որպես այնպիսի անհատականություն, ովքեր հանգանառություն տվել են իրենց տվյալ ժամանակաշրջանի նկարագիրը:

Գրականագետ Մ. Աղաբարյանը՝ նկատել է հետևյալը. «Դասական համբավի հասած գրողների կողքին էին նաև նախահեղափոխական տարիներին գրական երկերով ճանաչման արժանացած հեղինակները՝ Դ. Դեմիրճյան, Ստ. Զորյան, Վ. Թորովենց, Խնկո-Ապեր, Վ. Միրաբյան և այլք»:

Մ. Մանվելյանը թե դրամատիկական մանրաբանակներով (տեսիլներ) և թե պատմվածքներով ու նորավեպերով դեռևս 1900-ական թթ. արդեն հայտնի էր դարձել որպես «հետոնախորշերի նկարի», (Բաքվի) «Սև քաղաքի» պատկերներում, իբրև կոպահի իրականության մեջ ցավագնորդն տառապող ազնասիրությունը դարձել էր գրգիչ» (Մ. Աղաբարյան): Գրականագետի այս դիտարկումը դառնում է կարևոր չափանիշ՝ Մանվելյանը գրողը ստուգական համարական համարական գրական երկերու մեջ գործության հարցերում, ընդ որում, թե նա և թե ոչիշները առանձնահատ առանձնահատ են գրողի

իրական, հաճախ նաև անսպասելի վախճանով:

Ինչպես 19-րդ դարի և 20-րդ դարի սկզբներին հայ դասական գրողները, այնպես էլ Մ.Մանվելյանը, իր ստեղծագործությունների նյութ են դարձել հասարակական-քաղաքական, սոցիալական ու տնտեսական վիթխարի բախումների ալեկոնությունների անկյունադարձերում դեռ շարտվող հասարակ մարդկանց կյանքի ու գործը, անձնականը, իրավականը, մերժված լինելը, որոնք հաճախ ունենում են գեղարվեստական բարդ լուծումներ՝ հայր լինելու և հայրական զգացողության մերժում, մարդ լինելու և մարդկայնության մերժում, հետևապես՝ բարձր իդեալները մնում են հեռավոր ու անհասանելի երազանք, իրադրականության նկարագրերում նույնիսկ չիշվող և վաղուց մոռացված զգացում:

Մ.Աղարաքյանը տվել է հետևյալ բնութագիրը, մարդիկ, «ովքեր անգրորեն հալածում են բարոյական բարձր նկարագրի ու նորք հոգու տեր «փրեալիստներին», գրականության մեջ ներկայացնում է այդ ըրտ մարդկանց զիներին՝ մեծ քաղաքի «կիսապրոլետարներին», թշվաներին, որոնք զրկվելով երբեմնի ուժերից և հավատից, գերի են դարձել ճակատագրի կույր կամքին:

Գրողի «Ընտիր երկերի» (1947թ.) 29-ը ստեղծագործությունների գրականագիտական առանձնակի դիտարկումը ցույց է տալիս, որ հեղինակը կյանքի երևույթները և իրականության գեղարվեստական արտացոլումներն արդյունք են հեղինակի նախասիրությունից բխած ողբերգա-կատակերգական սյուժեների միջոցով լրյալ հոգիների՝ իրեն կյանքի մեծ հարվածներ կրող մարդկանց ճակատագրերի բացահայտումները («Երեք կոպեկ», «Խրտվիլակը», «Կյանքի ծաղրը», «Ծաղրածուն» և այլն):

Ժամանակակիցների վկայությամբ Մանվելյանը իր անձնավորած դերերում կերտել է գեղազանցապես շարագործներին, բարոյագործ և իրենց դիմագիծը կորցրած մարդկանց կերպարներ, բայց իրական կյանքում, որպես մարդ, գրող և քաղաքացի, ոչ միայն բարի ու բարյացկամ մարդ էր, այլև ուներ քնքուշ սիրու և գեղարվեստական, հասարակական, քաղաքական երևույթները՝ բնութագրել է զգայի ծայրահեղացումներով: Այս առիթով հարկ է մեջքերել քատերագետ Տիգրան Հայումյանի մի կարևոր նկատում՝ «Մանվելյանը, մեծ մասամբ անձնավորում էր կամ ակներև չարագործի, կամ հոգեպես պառակտված ու բարոյագործ հերոսների, կամ այսպես ասած, ծայրահեղ հանգամանքներում ծայրաստիճան աղավաղված հերոսների:

Մինչեւ ինքը, ծայրաստիճան բարի ու բարյացակամ քնքուշ սրտի տեր մարդ էր կյանքում³: Եվ իրոք Մ.Մանվելյանի նախասիրած գեղագիտական համակարգը (նորավեպեր, պատմվածքներ, ինտերմեջիաններ և այլն) խարսխաված է հակիրճ պատումների և ֆրագմենտար ձևերի կիրառման վրա, որի համար էլ ժամանակին նրան կոչել են «տելեգրաֆիստ»: Այսինքն՝ նա անմիջական տպավորությունների տակ կերտել է մայնրապատումային քանդակներ, տվյալ դեպքում իրերի և մարդկանց փոխհարաբերությունների դիտարկող էր և, ինչպես ճիշտ է նկատել Լևոն Քալանքարը, «... Նա կարծես նի տեսակ վախենում էր մեծ ծավալներից, իրերին ու երևույթներին ընդունալուց»:

Մ. Մանվելյանի «Ընտիր երկեր» ժողովածուում (1947) ընդգրկված ստեղծագործությունները, որոնք անցել են խորհրդային գրաքննության ստուգման հատուկ բովով, ընդգրկում են ինչպես սեղմ ու հակիրճ սյուժե, այնպես էլ ինքնակենսագրական բնույթի սյուժեներ, այսպես՝ «Երեք կոպեկ», «Խրտվիլակը», «Դոնապան Հարութը», «Սնուելների կենդանի ընկերները», «Մուր էր», «Գարեջրատանը», «Մանկական հիշողություններից» և այլն, որոնք ոչ միայն արտացոլում են կյանքի մոռացված ու մուր խորշակները, այլև դրանց մեջ, անձնական շփումների ու հարաբերությունների, տնտեսական ու բարոյական հարվածների ու մաշվածության մեջ հանուն է մարդը՝ իր հարական, անձնական ապրումներով, ապրելու անսահման ձգտումով, խորտակված, բայց ողբերգական հերոսականությամբ լեցուն գաղափարներով:

Արդ՝ քանի որ մենք նպատակ ունենք ներկայացնել Մ.Մանվելյանի գեղագիտական յուրօրինակ համակարգը՝ իր մասնակի դրսերումներով ու գեղարվեստական թանձրույթներով, հետևապես հարկ չենք համարում մանրամասն քննության առնել նրա երկերը՝ իրենց սոցիալ-պատմական, մարդկային հարաբերությունների ընդգրկումով, այլ կիրորձները բնութագրել այն յուրահատուկն ու ինքնատիպը, որով նա ինչ-որ չափով նմանվում է ժամանակի դասական գրողներին իր բերած «աշխարհի» հոգերանության արտացոլմանը և առանձնանումը: Այսպես՝ գրողի նորավեպերը, ինչպես վերևում արդեն նշել ենք, ունեն կտրուկ և անորոշ ավարտ, որ բնորոշ է այդ ժամանքը: Կենդանի խոսքից քաղված երկխոսությունը ստեղծվում է սյուժետային ծավալ, արտացոլում է գրադրությունը, կերպավորում անհատներին, և դրանք իրենց ամբողջության մեջ մեծ հարաբերությունների ու բախումների հոգերանական պարպումներում հավաստվում են որպես միջակա, բայց և կյանքային օղակներ: Ներկայացնենք

դրանցից մի քանիսը. «Մի նոր ցնցումներ, և նա մնաց անշարժ...

Բոլորը քնած էին. ոչ ոք չտեսավ նրա մահը»⁴:

«Չորս կողմը լուս էր. այս ու այն կողմը թափթիված էին դիակները ... դիակները ...

Երբեմն միայն լավու էր ազգավճերի կոռոցը»⁵:

«Բոլորը շտապում էին. կյանքը եռում էր, ոչ ոք ուշադրություն չէր դարձնում այդ պատի տակ կած կնոջ վրա:

- Լկել է շան քածը ...

Ասում էին ու հեռանում: Բայց ոչ-ոք շփորձեց նեսեն՝ լկե՞լ է, թե՞ մեռել»⁶:

Մարդիկ, կանայք շրջապատել էին նրան, այս ու այն կողմից տիկիններ, օրիորդներ, արցունքներն աչքերին քաղցրավենիներ էին մեկնում երեխային, համբուրում. բայց նա ուշադրվելու չափում էր, շանգրտում դեմքն ու կանչում.

- Հայրի՝ կ, հայրի՝ կ ...»⁷:

Այսպես կարելի է շարունակել բայց սահմանափակվենք այսքանով:

Այսպիսի կարելի է շարունակել «Մեր թաղը» պատմվածաշարը և Գ. Զոհրապի նովելները, իսկ Զ. Եսայանը, մինչև բուն սյուժեն անցնելը դրանք պատճառաբանում է բնության և մարդկային կյանքից կերցրած էտյուդներով, մինչդեռ Մ.Մանվելյանը իր ստեղծագործությունների կերպարային կյանքից կերցրած էտյուդներով, մինչդեռ Ս. Աղարաքյանը գործությունների կողմանը տակ արագածություն է ունեցել կատարած դրանքը բնության և առարկայական հարաբերությունների խոսցում: Մ. Մանվելյանը որպես գորդ ցանց մինչ այժմ չի ուսումնասիրվել, և չեն տրված նրա ստեղծագործության գեղագիտական բնությագիրը:

Մասնակիորեն համամիտ լինելով գրականագետ - քատերագետ S. Հախումյանի «Տաղանդավոր» արտիստ և ինքնօրինակ գրող էր, շատ խաղում, քիչ էր գրում բնութագիրն, նշենք, սակայն, որ արտիստ և ինքնօրինակ գրողի համար Ս. Մանվելյանի գեղարվեստական երկերը արվեստի գրծ են և ծանրիտ գրողի համար Ս. Մանվելյանի գեղարվեստական կյանքի մի ուրույն աշխարհի գեղարվեստին ինքնատիպ վերարտադրություն է:

Զափազանց անհաջող էր արվեստում ու կեղծիքի հանդեպ, աֆորիստիկ ասույթներով էր ծանրացնությունը»⁸:

«Մ. Մանվելյանի դերասանական ներկապատճենի հարմար եկան ամենեկին ոչ միազույն նրեն պանգմերով վերարտադրված Նիկելմանը՝ Հասուպանի «Ջրասայլ զանգում»» Ֆրանց Մոռը, Շիլլե-պանգմերով մարդականությունը՝ կամ Տարտուֆը շեքսպիրյան հանրածանոր քերպածքներում»⁹, իսկ որպես գրող-արձակագիր իր անհատականությամբ ոչնչով չի գիտել դասական մեծություններին:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1 Տե՛ս Մ. Մանվելյան, Ընտիր երկեր, 1947, էջ 3:

2 Մ. Աղարաքյան. Հայ սովորական գրականության պատմություն, 1986, էջ 35:

3 Տ. Հախումյան. Հուշեր Ե., 1987, էջ 210:

4 «Թերթիկներ իմ կյանքից» գրքի առաջարան, Ե., 1950:

5 «Խրտվիլակը», էջ 6:

6 «Մուր Ե», էջ 25:

7 «Նրա սենյակը, էջ 39:

8 «Կյայարանում, էջ 148:

9 Նշված աշխատ., էջ 205:

10 Նույն աշխատ., էջ 206: